

Фізеші Октавія Йосипівна,
доктор педагогічних наук, професор,
Мукачівський державний університет, м. Мукачево

ПОЧАТКОВА ОСВІТА ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ЧАСОПИСІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Показником рівня розвитку науки та освіти є наявність періодичних видань, які висвітлюють актуальні питання освіти та шкільництва. Важливу інформацію щодо освітніх процесів, які відбувалися в Закарпатті другої половини XIX – першої половини XX століття, можна одержати з періодичних видань, які в різні роки і з різною інтенсивністю виходили друком і висвітлювали питання, що стосувалися початкової освіти. Зокрема, в австро-угорський період – журнал «Учитель» (1867); чехословацький період – педагогічний журнал Цивільної управи Підкарпатської Русі «Учитель» (1920 – 1936), «Учительський голос» і «Наша школа» – друковані органи народовецького педагогічного товариства «Учительська громада»; угорський період – «Народна школа» (1939 – 1944).

Ключові слова: початкова освіта, педагогічні часописи, Закарпаття.

Постановка проблеми. Доцільність нашого дослідження зумовлюється низкою суперечностей, зокрема: на рівні концептуалізації – між процесами творення світової освітньої мережі, інтернаціоналізації освіти та необхідністю збереження національних традицій розвитку початкової школи; між потребою в обґрунтуванні сутності й змісту початкової освіти в поліетнічному середовищі та недостатнім урахуванням світового досвіду, історично апробованих концепцій і результативних проєктів; на рівні змісту й організації: між необхідністю модернізації початкової школи на засадах демократизації, демонополізації, співробітництва з різними соціальними інституціями та відсутністю реальних механізмів упровадження інтегрованих (традиційно-інноваційних) моделей і технологій; між історично доведеним гуманістичним спрямуванням початкової освіти та невідповідним рівнем його реалізації в освітньому процесі сучасної початкової школи; між необхідністю врахування регіональної специфіки початкової школи та недостатнім вивченням ретроспективи місцевих особливостей її організації і змісту.

Не можемо не погодитися з твердженням, що «неодмінною умовою успішної дослідницької роботи історика на всіх етапах: від пошуку і виявлення джерел, їх систематизації і класифікації до наукової критики, встановлення вірогідності джерельної інформації, її інтерпретації. ... суттєво позначається на науковому рівні досліджень, сприяє об'єктивному висвітленню подій та явищ» [1, с. 456]. Саме тому, вважаємо, що важлива роль у системному дослідженні історико-педагогічних явищ і процесів належить аналізу, узагальненню та систематизації інформації з різних джерел, у тому числі й педагогічної преси, яка виходила в світ у зазначених нами рамках дослідження. При цьому слід урахувати, що становлення педагогічної преси залежало від об'єктивних умов розвитку соціально-економічного, суспільно-політичного і культурно-освітнього життя в Закарпатті впродовж другої половини XIX – першої половини XX століття, а саме в різні періоди його територіальної приналежності до складу різних держав: Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.); Чехословацької республіки (1919 – 1939 рр.); Угорщини (1939 – 1944 рр.). Адже кожна держава в межах реалізації власної освітньої політики створювала передумови для публікування педагогічних видань.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Розвиток освіти Закарпаття частково, за локальною проблематикою, відображено у розвідках науковців краю: І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, П.-Р. Магочія, Д. Худанича та ін. (історичні передумови формування освітніх процесів); А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, М. Талапканича, В. Росула, М. Кляп, М. Кухти, Г. Розлуцької, Ч. Фединець та ін. (шкільництво в окремі хронологічні періоди). Роль педагогічної преси у розвитку освіти, шкільництва та педагогічної науки досліджуваного періоду висвітлено у дослідженнях І. Мельник «Проблеми народної школи і виховання в педагогічній пресі (за матеріалами західноукраїнських видань другої половини XIX – початку XX століття)» (1997) та М. Кухти «Роль педагогічної преси Закарпаття (20-30-і рр. XX ст.) у

формуванні виховного національного ідеалу» (1997). Зокрема, авторами подається інформація про періодичні видання Австро-Угорщини (І. Мельник) та Чехословаччини (М. Кухта), а саме їх специфіку, зміст, висвітлення питань педагогіки та методики навчання, характеризують основні тематичні складові. Важливим є дослідження змісту часописів «Наш рідний край», «Пчілка», «Віночок для підкарпатських діточок», які призначалися для дитячої читачької аудиторії (М. Кухта).

Мета статті: здійснити ретроспективний аналіз педагогічних періодичних видань, які виходили в Закарпатті в другій половині XIX – першій половині XX століття, щодо висвітлення проблем початкової освіти.

Результати дослідження. Друга половина XIX – початок XX ст. є відносно невеликим проміжком часу багатостолітньої історії перебування закарпатських земель у складі Угорщини, а з 1867 р. – у складі Австро-Угорської монархії. Революційні події 1848-1849 рр., які прокотилися всією Європою, в тому числі й Угорщиною, призвели до низки системних змін у соціально-економічній, суспільно-політичній та культурно-освітній сферах життя, в тому числі й на закарпатських землях. У 1848 р. новостворене Міністерство релігії та народної освіти приступило до розробки освітнього законодавства, в основу якого були покладені педагогічні ідеї педагогів, що виступали за звільнення школи з-під впливу релігії та навчання дітей рідною (материнською) мовою. Ці позитивні зміни знайшли підтримку серед представників інших національностей, які проживали в Угорщині. Це вмотивувало нові можливості розвитку шкільної справи для корінного населення Закарпаття. Закон XXXVIII «Про народну освіту» (1868) вважався на той час прогресивним, оскільки запровадив обов'язкову початкову освіту, забезпечив навчання рідною мовою, реформував початкову школу, надавав певні гарантії малозабезпеченим сім'ям у питаннях освіти, регламентував необхідність професійного підходу до викладання в початковій школі, зокрема до підготовки вчителів тощо. Стимулювання освітніх процесів з боку держави, сприяла появі в другій половині XIX ст. педагогічних видань, на сторінках яких публікувалися офіційні матеріали Міністерства культури, релігії та народної освіти Угорського королівства, а також висвітлювалися провідні педагогічні ідеї та тенденції виховання, методики викладання окремих предметів, питання змісту освіти, укладання підручників тощо, що засвідчує інтерес педагогічної громадськості Закарпаття до поширення освіти та шкільництва. Досліджуючи розкриття проблем народної школи і виховання у педагогічній пресі на західноукраїнських землях, І. Мельник зазначає, що «характерною ознакою часу була невизначеність політичних орієнтацій інтелігенції» [2, с. 44]. Тому і педагогічні видання виявилися, насамперед, виразниками тих або інших політичних (проугорських або проросійських) уподобань, зокрема літературний тижневик «Світ» (1867), а з 1871 р. – «Новий світ», що друкувався місцевим діалектом і не міг послідовно й демократично вирішувати проблеми народної школи та освіти закарпатського краю. Важливе місце з-поміж педагогічних періодичних видань

цього періоду займав часопис «Учитель» (1867), який вважався «педагогическим и народопродсвещающим» журналом. Видання було призначене для широкої аудиторії вчителів, школярів, простого народу. «Учитель» відзначався послідовними виступами проти мадяризації населення, однак притримувався нейтральної позиції щодо мовних проблем. «Учитель» відстоював свій «руський язик», де яскраво проступали місцеві діалектизми з русизмами і мадяризмами. Часопис «Учитель» публікував інформаційні звіти про наради вчителів у різних містах держави, висвітлював окремі питання методики навчання та частково публікував офіційні матеріали Міністерства культури, релігії та народної освіти Угорського королівства. Журнал складався з рубрик «Педагогическое умничество», «Известия», «Почта», «Конкурс», «Литература».

Чехословацький період (1919 – 1939 рр.) відзначається масштабними освітніми реформами в сфері шкільництва, удосконаленням підготовки педагогічних кадрів, розробкою методики викладання в початковій школі тощо. Велику роль у цьому поступі відіграли педагогічні часописи. Розвиток шкільництва та освіти в досліджуваній період знайшов відображення не тільки в діяльності державних інституцій, але й велику підтримку мав серед передової громадськості Підкарпатської Русі. Про це свідчить зростання великої кількості періодичних видань, які відігравали особливу роль у формуванні національного ідеалу, виробленні культурно-освітнього стереотипу, серед яких: «Учитель» (1920 – 1936) – педагогічний журнал Шкільного реферату Підкарпатської Русі; «Подкарпатська Русь» (1926 – 1936) – друкований орган Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, присвячений пізнанню рідного краю, педагогічним справам у початковій школі; «Учительський голос» і «Наша школа» – друковані органи народовецького педагогічного товариства «Учительська громада»; «Наш рідний край» (1922 – 1939) – часопис для молоді Підкарпатської Русі, «Пчілка» (1922 – 1932) – ілюстрований щомісячний журнал для молоді, сім'ї і народу; «Віночок для підкарпатських діточок» (1919 – 1924) – ілюстрована газета для молоді. У контексті нашого дослідження зупинимося на детальному аналізі періодичного видання, яке відіграло важливу роль у становленні освіти та шкільництва Підкарпатської Русі, педагогічному часописі «Учитель» – друкованому органу шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі. Так само, як і на освіту та шкільництво, великий вплив на зміст педагогічних журналів цього періоду мали мовні та політичні суперечки. Проте, слід зазначити, що характерною особливістю часописів цього періоду є їх багатомовність, оскільки публікації подавалися в переважній більшості трьома мовами – русинською або одним із її варіантів, чеською та угорською, що робило їх доступними для широкого кола вчителів.

Отож, як тільки Чехословацьким урядом був створений Реферат освіти Підкарпатської Русі, виникла потреба у створенні друкованого органу, який поширював би накази та розпорядження Міністерства освіти та крайового уряду серед педагогічних працівників. Таким часописом став «Учитель», який виходив друком упродовж 1920 – 1936 рр. У момент виходу першого номера «Учителя» віце-губернатором Підкарпатської Русі Й. Пешеком видається наказ, який надсилається в усі шкільні інспекторати краю, в якому вказується на «обов'язок кожного вчителя читати цей журнал, щоб бути ознайомленим, та керуватися в роботі відповідними розпорядженнями» [3, арк. 22]. Поступово «Учитель» перетворився зі звичайного інформаційного збірника наказів та розпоряджень у педагогічний журнал, на сторінках якого публікувалися рецензії до підручників, наукові статті щодо методики навчання та виховання, з історії педагогіки, зарубіжний педагогічний досвід тощо. Часопис «Учитель» (редакторами в різні періоди були С. Бочек, Й. Пешина, Ю. Ревай) представляв собою фахове видання, в якому вже публікувалися не тільки окремі розпорядження Реферату освіти, але й науково-педагогічні та методичні розвідки. Важливою рисою цього періодичного видання

була його відокремленість від мовних дискусій. На сторінках журналу мовні питання здебільшого розглядалися в контексті методики викладання, але не в політичній площині. Основними рубриками, які мали місце в журналі, були:

1) «Статті ювілейні та пам'ятні» (присвячувалися визначним подіям в житті краю, пам'яті відомим громадським та культурно-освітнім діячам Т. Масарика, Й. Пешека та ін.);

2) «Виховання та навчання» (порушуються питання стосовно змісту початкової освіти загалом та окремих навчальних предметів, а саме: Ф. Агій «Наукованя рідного язика» (1924 р., Рочник V), О. Маркуш «О наукованю читати» (1924 р., Рочник V), О. Січ «Важность гимнастики в народных школах» (1925 р., Рочник VI), Ю. Боршош «О наукованню рисунков в народний школи» (1925 р., Рочник VI), І. Мейсарош «Початкова наука в народній школі» (1930 р., Рочник XI-XII), І. Деяк «Виховання на чистоту і порядок» (1930 р., Рочник XI-XII), «Вихова любви до природы» (1930 р., Рочник X-XI) та ін.);

3) «Із чужого шкільництва» (вивчення досвіду зарубіжної педагогіки, а саме: організації шкільництва в Австрії, Польщі, Румунії, Україні; впровадження педагогічних ідей М. Монтезорі, С. Русової, Г. Кершенштайнера та ін.);

4) «Педагогічний рух» (статистичні відомості про організацію педагогічних гуртків, проведення вчительських конференцій, з'їздів, участь вчителів у народно-просвітницькій діяльності тощо);

5) «Література та рецензії» (публікація художніх творів, есе, фрагментів підручників, рецензій тощо).

У часописі «Учитель» заслуговують на увагу численні публікації педагогів-практиків, серед яких особливої популярності в плані методики навчання рідної мови набули публікації відомого педагога досліджуваного періоду, укладача підручників для учнів початкових класів О. Маркуша (1891 - 1971). Окремої праці, в якій би О. Маркуш узагальнив власні педагогічні погляди, не було. Про них ми можемо говорити, значною мірою, на основі його публікацій в «Учителі», а також зі сторінок редагованого ним журналу для молоді «Наш рідний край» та з укладених ним підручників: «Рідне слово» (1923), «Зорниця» (1924), «Новою Європою» (1925), «По рідному краю» (1926). У низці публікацій О. Маркуш дає цінні методичні поради для вчителів початкових класів з навчання грамоти рідної мови та виховання найкращих рис школярів на цих уроках. Наприклад, у статті «О наукованю читаня» О. Маркуш зазначає: «Одна з найважливіших задач рідної школи: научити читати-писати. Однак нова школа і новий модерний учитель не може задовольнитися тільки тим, якщо діти навчаться читати і писати. Нова школа має возбудити окреме сего любов до книг і до читаня. З нової школи має виходити учень, який знає і буде поза школою обертати книжку і котрий читанем і самообразованем доповнить ті знання, які подає йому школа і які він у житті потребує» [4, с. 33].

Після повернення закарпатських земель до складу Угорщини (1939 - 1944 рр.) спостерігалася тенденція скорочення загальної кількості шкіл і, відповідно, кількості дітей, які відвідували школи, яка негативно впливала на загальний стан розвитку освіти та шкільництва Закарпаття в роки II Світової війни. Відтак, це позначилося й на скороченні кількості періодичних видань, які публікувалися в попередній період. Разом з тим, на формування педагогічної думки цього періоду впливав педагогічний журнал «Народная школа», який побачив світ ще у 1939 р., коли закарпатські землі були під юрисдикцією Чехословаччини, і видавався «Учительским Товариством Підкарпатської Русі». Згодом він став виходити за рахунок фінансування нового уряду Підкарпатського краю. Журнал був двомовним, усі публікації в ньому були синхронно перекладені угорською та русинською мовами. Проте, зважаючи на ускладнення матеріального стану, виникла загроза закриття журналу. Тому в своєму зверненні до вчителів краю головний директор шкільного округу Підкарпаття Ю. Марина наголосив на необхідності передплати цього педагогічного журналу всіма школами краю [5, с. 43-44]. У своєму звіті за три роки роботи міністерського радника з

питань освіти на Підкарпатті Ю. Марина зазначив, що «Народна школа» став єдиним педагогічним часописом на Підкарпатті, який «наших профессорів и учителей постоянно ориентовав про найновіші стремління угорского школьництва и угорской педагогики и чтобы заохотил до работы подкарпатских выхователей» [6, с. 6]. Часопис висвітлював основні питання розвитку освіти та шкільництва з позицій утвердження русофільських ідей. Проте, незважаючи на таку мовно-політичну орієнтацію, в журналі висвітлювалося чимало питань з педагогіки, історії педагогіки, зарубіжної педагогіки, питання методики викладання окремих навчальних предметів. Також варто зазначити, що частина коштів з передплати часопису «Народна школа» передавалася на друк дитячої та педагогічної літератури.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже,

Список використаних джерел

1. Историчне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. К.: Либідь, 2002. 488 с.
2. Мельник І.М. Проблеми народної школи і виховання в педагогічній пресі (за матеріалами західноукраїнських видань другої половини XIX – початку XX століття): дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Луцьк, 1997. 181 с.
3. Державний Архів Закарпатської області, Ф. 467. Оп. 2. Спр. 26. Арк. 1-28. (Переписка с вишестоящими школьними учреждениями по педагогическим вопросам 1919 – 1920 гг.).
4. Маркуш А. О научованию читаня. Учитель. 1924. Рочник V. С. 33 – 34.
5. Предплатное на Нар.Школу. Ч.: 38.139/1941.П. Народна школа. 1941–1942. Ч.1-2. С. 43 – 44.
6. Марина Ю. Работа трех лет. Народна школа. 1942. Ч.1. С. 5 – 8.

References

1. Kalakura Ya. S., Voitsekhivska I. N., Pavlenko S. F. ed. 2002. Istorychne dzhereloznavstvo [Historical Source Studies] Kyiv: Lybid.
2. Melnyk I.M. 1997. Problemy narodnoi shkoly i vykhovannia v pedahohichnii presi (za materialamy zakhidnoukrainskykh vydan druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia) [The problems of the folk school and education in the pedagogical press (based on the materials of the Western Ukrainian publications of the second half of the XIX-th and early XX-th centuries)]: dys. na zdobuttia nauk. stupeniu kand. ped. nauk zi spetsialnosti 13.00.01 «Teoriia ta istoriia pedahohiky». Lutsk.
3. Perepyska s vyshestoiashchymy shkolnymy uchrezhdeniyamy po pedahohycheskym voprosam 1919 – 1920 rr. [Correspondence with higher school institutions on pedagogical issues 1919–1920.]. State Archives of the Transcarpathian Region, F. 467. Op. 2. Sp. 26. Arch. 1–28.
4. Markush A. O nauchovaniu chytania [About learning to read]. Uchytel. 1924. Rochnyk V.
5. Predplatnoe na Narodnu Shkolu. [Subscription to the Folk school]. Narodna shkola. 1941–1942. Ch.1–2.
6. Maryna, Yu. Robota trekh lit [Three years work]. Narodna shkola. 1942. Ch.1.

Показателем уровня развития науки и образования является наличие периодических изданий, освещающих актуальные вопросы образования. Важную информацию об образовательных процессах, которые происходили в Закарпатье во второй половине XIX - первой половине XX века, можно получить из периодических изданий, которые в разные годы и с разной интенсивностью издавались и освещали вопросы, касающиеся начального образования. В частности, в австро-венгерский период - журнал «Учитель» (1867) чехословацкий период - педагогический журнал Гражданской управы Подкарпатской Руси «Учитель» (1920 - 1936), «Учительский голос» и «Наша школа» - печатные органы народовецкого педагогического общества «Учительское общество»; венгерский период - «Народная школа» (1939 - 1944).

Ключевые слова: начальная школа, педагогические журналы, Закарпатье.

The purpose of the study is to carry out a retrospective analysis of pedagogical periodicals published in Transcarpathia in the second half of the XIX-th and the first half of the XX-th century, in order to cover the problems of a primary education. The method of the study - content analysis pedagogical periodicals order to identify retro peculiarities of the organization and content of activity of the Transcarpathian primary school; chronological, retrospective logical and system analysis - as a basis for studying the organization and management of the activity of the elementary school of Transcarpathia in the context of historical and systemic educational transformations; historical-comparative analysis - to identify trends in the regional development of the primary school. Here are the research results and scientific novelty. Here are the research results and scientific novelty. An indicator of the level of development of science and education is the availability of the periodicals that cover current issues of education and schooling. Important information on the educational processes that took place in the Transcarpathian region of the second half of the XIX-th and the first half of the XX-th century can be obtained from periodicals that, in different years and with varying intensity, were printed and covered issues related to primary education. In particular, in the Austro-Hungarian period the magazine "Teacher" (1867) came out; in the Czechoslovak period, the pedagogical journal of the Civil Administration of Subcarpathian Rus "Teacher" (1920-1936) was published. "Teacher's Voice" and "Our School" are the printed organs of the Folk's Teaching Society "Teacher's community". In the Hungarian period it was a publication "Folk School" (1939 - 1944). Pedagogical publications published information on the orders of the governing bodies of education, reviews of textbooks, scientific articles on the methodology of training and education, publications on the history of pedagogy, on foreign pedagogical experience, etc. A characteristic feature of the periodicals of this period is their multilingualism, since the publications were presented in the vast majority of three languages, such as Rusyn (or one of its variants), Czech and Hungarian. This made these editions accessible to a wide range of teachers. Here is the practical significance of the study. Materials for publication, its main provisions and conclusions can be used during the teaching of such disciplines as: "History of Pedagogy", "Pedagogy", "Comparative Pedagogy", and they also can be used to write the scientific historical and pedagogical studies.

Key word: primary education, pedagogical periodicals, Transcarpathian.